

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI HABERLEŞME KURUMUNA DAİR DEĞERLENDİRMELER

Tanju DEMİR*

Özet

Gazetelerde “Avrupa’da Büyük Harp” sürmanşetlerinin görülmesiyle birlikte Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı dönemi şartlarının ağır yükü altına girmiştir. Devletin savaşa dâhil olmasıyla daha da ağırlaşan savaş koşulları Osmanlı’nın savaş içinde en çok ihtiyaç duyacağı haberleşme alanında da kendisini hissettirmekteydi. Bu yıkıcı dönem, Osmanlı haberleşme kurumunun 1840 yılından itibaren içinde bulunduğu yenileşme ve çağdaşlaşma sürecini de sekteye uğratmıştır. Fedakârlıklarıyla anılması gereken Posta, Telgraf ve Telefon (PTT) idaresi ve memurlarının gerek cephelerde, gerekse şehirlerde yoğun gayretleri sayesinde, savaş boyunca haberleşmenin çökmesi engellenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Posta hizmeti, postane, haberleşme, telgraf, telefon, sansür, Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı.

Abstract

CONSIDERATIONS ABOUT THE OTTOMAN COMMUNICATION INSTITUTION IN THE FIRST WORLD WAR YEARS

Together with the appearance of “Great War in Europe” subheadings in the newspapers, the Ottoman Empire entered into the heavy obligations of the First World War period. These severe conditions, which aggravated much more with the empire’s participation in the war, made themselves felt in the field of communication, which the Ottoman Empire needed most during the war. This devastating period interrupted the innovation and modernization process of which the Ottoman communication body had entered into since 1840. Owing to the vigorous efforts of the Post, Telegraph and Telephone (PTT) Department and its employees, who are worthy of being commemorated by their sacrifices, both at the fronts and cities, collapse of the communication was prevented throughout the First World War.

Key Words: Postal service, post office, communication, telegraph, telephone, censorship, Ottoman Empire, The First World War.

* Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Tarih Bölümü. E-posta: tdemir@adu.edu.tr

Giriş: Savaş Başlarken

2 Ağustos 1914'te, yani Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sadece bir gün sonra Osmanlı Hükûmeti, Almanya ile ittifak antlaşması imzalamış ve seferberlik ilân etmişti. Bunu izleyen günler Avrupa'da patlayan savaşa katılıp katılmama yolunda İtilâf ve İttifak Devletleri temsilcileri ile yaşanan yoğun bir diplomasi trafiği içinde geçmişti.¹ Osmanlı Başkumandanlığı, 7 Ağustos 1914 tarihinde bir bildiri yayımlayarak basına ve şahsî haberleşmeye sansür konulduğunu duyurmuştur.² Osmanlı hükûmeti ve ordusu muhtemel savaş durumu ile ilgili hazırlıklarını tamamlamaya çalışırken, Posta ve Telgraf Nezareti de savaşta gerekli olacak haberleşme altyapısını oluşturmak için bazı düzenlemeler yapıyordu. Bu hazırlıkların en önemlilerinden biri sahra telgraf merkezlerinin kurulmasıdır. Sahra telgraf merkezleri için gereken fiziksel ve teknik destek, menzil bölgelerinde bulunan menzil telgraf müdürlüklerinin denetimindeki mülkiye telgraf merkezlerinden sağlanmıştır. Aslında mülkiye telgraf merkezlerinin sadece adları değiştirilerek orduya devredilmişlerdir.³

Aynı tarihlerde askerî posta merkezlerinin kuruluşuna ve ayrıntılarına dair bir talimatname yayımlanmıştır.⁴ Bu talimatnameye göre, fırka, kolordu, karargâh ve menzil merkezlerinde Posta ve Telgraf Nezareti'nden seçilen memurlar tarafından yönetilen birer askerî posta merkezi kurulmuştur. Yine söz konusu talimatname uyarınca bu posta merkezleri tamamen orduya ayrılmış olup, buldukları bölgede önceden bir posta merkezi bulunsa bile, idarî yönden askerî posta bu sivil merkeze bağlı olmayacaktır. Bunun yanı sıra askerî postaların halkın mektuplarını taşımak gibi bir yükümlülüğü de yoktur. Askerî posta merkezleri yalnızca ordu mensupları için taahhütlü ve normal mektup, havalenâme, kıymetsiz koli işlemlerini yürüteceklerdir.⁵

¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: 3, Kısım 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1957, s.64.

² **A.e.**

³ **Posta ve Telgraf Mecmuası (PTM)**, Sayı: 162, (Teşrinievvel 1330). Bu merkezlerin her biri 1'den itibaren numaralandırılarak buldukları bölgelerin isimleri telgrafların mahreç hanesine birlikte yazılacaktı. (Örneğin: Sahra Emir Gazi/1 Tatar Köy).

⁴ Talimatnâme metni için bkz. **PTM**, Sayı: 162, (Teşrinievvel 1330).

⁵ **PTM**, Sayı: 162, (Teşrinievvel 1330), s.6-10.

Askerî merkezlerdeki koli ve havalenâme işlemleri de sınırlandırılmıştır. Sadece askerî merkezlere gönderilen koliler alınacak, buralardan ise koli gönderilmeyecektir. Havaleler için ise en yakın mülkiye (sivil) postanesine teslim etmekten başka işlem uygulanmayacak ve havalelerin ulaştırılması mülkiye postanelerine bırakılacaktır.⁶

Askeri posta merkezlerinin tüm ihtiyaçları (pul, defter, basılı kâğıt vb.) Posta ve Telgraf Nezareti tarafından karşılanacak, ayrıca bu merkezlere müdür olarak atananların emrine işlemlerin döndürülebilmesi için yeter miktar olarak düşünülen 1500 ilâ 2500 kuruşluk pul, soğuk damga ve taahhütlü gönderiler için makbuz verilecektir. Bu pul ve makbuzlar bittikçe bedeli karşılığında en yakın mülkiye posta merkezinden sağlanacaktır.⁷

Toplam 27 maddeden oluşan ve uygulaması karargâh umumî müfettişlerinin sorumluluğuna verilen bu talimatnamenin Posta ve Telgraf Nezareti'ne ağır bir maddi yük getirdiği kuşkusuzdur. Zaman zaman genel müdürlük statüsünde Dâhiliye ve Maliye nezaretlerine bağlanan Posta ve Telgraf İdaresi 1909'dan sonra telefon şebekesinin kurulmasıyla genişlemiş, ancak bütçesini döndürmekte güçlük çekmiştir.⁸ 1911 yılında müstakil bir bakanlık hüviyetine dönüştürülen idarenin Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve 1913 ile 1914 yılları arasında bazı atılımlar yaptığı, hava postası⁹ denemelerinde bulunduğu, altyapı ve ulaştırma sorunlarını çözmek üzere epeyce yol katettiği bilinse de büyük savaş her şeyi alt üst etmiştir.

Savaşın başlangıcında Avrupa ile haberleşmenin nasıl devam edeceği konusunda endişeler vardı. Halk ve tüccar Avrupa ile haberleşmenin kesilmesi halinde büyük zarara uğrayacaklardı. Örneğin İzmir gibi Avrupa ile bağlantısı yoğun olan bir ticaret şehrinde bu bir ümitsizliğe dönüşmüş, tüccarlar büyük bir panik havası içine

⁶ PTM, Sayı: 162, (Teşrinievvel 1330), s.11.

⁷ PTM, Sayı: 162, (Teşrinievvel 1330), s.12.

⁸ Posta ve Telgraf Nezareti'nin genel müdürlük statüsünden ayrılarak kabineye dâhil bir nezaret haline gelmesi ve bu süreçte yaşanan gelişmeler hakkında bkz. Tanju Demir, **Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)**, Ankara, PTT Yayınları, 2006, s.186-216.

⁹ Behçet Çırağan, "Türkiye'de Uçak Postaları Lefke-Bilecik-Eskişehir", **Yeni Koleksiyon**, Sayı:10-11, Mart-Nisan 1980, s.11-13. Hava postası denemeleri için ayrıca bkz. Demir, **a.g.e.**, s.221 vd.

girmişlerdi. Bu ümitsizlik Ağustos'un ilk günlerinde önce İstanbul'a uğrayarak İzmir limanına ulaşan İtalyan bandıralı Amelia vapurunun getirdiği, Avrupa postasından gönderilen çantaların sahiplerine teslim edilmesiyle dağılır gibi olmuştur. Çantalardan 30, 31 Temmuz ve 1 Ağustos tarihini taşıyan mektuplar çıkmıştır. Yapılan hesaba göre savaş öncesi 4 günde gelen Paris mektupları savaştan sonra ancak 14 günde adreslerine ulaşabilmiştir.¹⁰

Bu olayı takiben İzmir'deki Fransız Postanesi bir ilân yayınlıyarak, Fransız ve İngilizlerin deniz hâkimiyetleri sayesinde hiçbir düşman gemisi tarafından engellenemeyeceğine emin olunması gerektiğini, bu sebeple de dünyanın tüm ülkeleri için mektup kabul edebileceklerini bildirmiştir.¹¹

1) Kapitülasyonların Kaldırılması ve Yabancı Postanelerinin Kapatılması

Osmanlı Devleti, uzun yıllardan beri büyük bir sıkıntı içinde, zaman zaman rekabet kuralları dâhilinde kalarak, zaman zaman da diplomatik yolları deneyerek kapatma çabası içine girdiği yabancı postanelerini artık kaldırma imkânını savaş koşulları sayesinde elde edebilmişti. Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi Orta Avrupa'nın iki büyük gücünü kendisine müttefik olarak belirlemiştir. Henüz resmîyet kazanmasa da Osmanlı Devleti'nin savaşa katılacağı herkes tarafından biliniyordu. Bu ortamda kapitülasyonların kaldırılması ile ilgili görüşmeler başladı. Ancak, ne gariptir ki, buna en büyük tepki müttefiklerinden geldi. Almanya Sefareti kapitülasyonların kaldırılmasına karşı olduğunu bildirerek Bâb-ı Âli'yi sert bir dille uyardı.¹²

Savaş durumunun Almanya ve Avusturya'ya Avrupa cephesinde verdiği ağır yük sebebiyle, bu sorun daha fazla büyümeden kapatılmaya çalışıldı. Sonuçta kapitülasyonların kaldırılması sağlandı. Kapitülasyonların kaldırıldığına dair kanun 1 Ekim 1914 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiş ve 2 Teşrin-i evvel 1330 (15 Ekim 1914) tarihinde Takvim-i Vekâyi'de yayımlanmıştır.¹³

¹⁰ **Ahenk** (İzmir), Sayı:10224, 16 Ağustos 1914, s.3.

¹¹ **Ahenk** (İzmir), 17 Ağustos 1914.

¹² **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**. Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO) 62/1-3; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: II, Kısım: 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1983, s.166-170.

¹³ **Takvim-i Vekâyi**, 4 Eylül 1330; **PTM**, Sayı: 163, (Teşrin-i sâni 1330), s.15.

Kapitülasyonların kaldırılmasından önce Osmanlı topraklarında bulunan yabancı posta şubelerinin kapatılması için girişimler daha Ağustos 1914'ten itibaren hızlanmaya başlamış ve 19 Eylül'den itibaren Memalik-i Osmaniye'de posta büroları bulunan tüm ülkelerin sefaretlerine 1 Ekim 1914 tarihine kadar bu şubeleri kapatmaları yolunda gerekli bildirimler yapılmıştı.¹⁴ Bu bildirimlerden duyulan rahatsızlık diplomatik yazışmalarda kendisini daha çok hissettirmektedir. Sözgelimi, 25 Eylül 1914 tarihini taşıyan bir yazışmada, İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, İstanbul Büyükelçisi Sir Mallet'e bu konuda yapılması gerekeni şöyle bildiriyordu:

“Postaneler hakkında yapabildiğimiz derecede yumuşatmaya çalışırsınız; ancak bunların kapatılmasına muvafakat etmediğimizi ve sorunu daha sonra düzeltme hakkını muhafaza ettiğimizi bildirmelisiniz.”¹⁵

Eğer bir savaş hali olmasa, yabancı postaların kapatılmasının Osmanlı Devleti'nde şubesi olan hiçbir ülke tarafından kesinlikle istenmediğini gösteren benzer ifadeler diğer devletlerin temsilcilikleri tarafından da ifade edilmiştir. Nitekim Trablusşam'da bulunan Avusturya, Rusya ve Fransa posta bürolarının 22 Ekim 1914 tarihine kadar posta şubelerini kapatmamak için direndikleri görülmektedir.¹⁶

Sonuçta 1 Ekim 1914 günü İstanbul'da, İzmir'de, Yafa'da, Kudüs'te ve Beyrut hariç tüm şehirlerde yabancı posta şubelerinin levhaları indirilmiş ve posta kutuları kaldırılmıştır.¹⁷ Bu tarihten sonra İtilaf ve İttifak devletleri arasındaki savaş giderek bir zamanlar Levant ticaretinin sınırsızca yapıldığı memâlik-i Osmaniye'ye gönderilen uluslararası postaların dağıtımını engellemeye başlayacaktır. Örneğin bir Fransız posta gemisi, Dedeâğaç'a getirdiği posta çan-

¹⁴ BOA. HR.HMŞ.İŞO, 89/5; 62/1-3; **Tanin**, 29 Eylül 1914; **Tasvir-i Efkâr**, 29 Eylül 1914.

¹⁵ “Türkiye'nin Harbe Sürüklenişi, Vesâik-i Siyasiye-i Mühimme”, **Müsavat**, No:89, 7 Şubat 1919. İngiliz Mavi Kitabı'ndan alınan ve Birinci Dünya Savaşı'nı konu alan bu belgeler Müsavat gazetesinde günlerce süren bir dizi halinde yayımlanmıştır.

¹⁶ BOA. HR. HMŞ.İŞO, 62/1-3.

¹⁷ **Sabah**, 6 Teşrinievvel 1914; **Tasvir-i Efkâr**, 2 Teşrinievvel 1914, 5 Teşrinievvel 1914, 7 Teşrinievvel 1914.

talarını evrensel posta birliği anlaşması hükümlerine göre Osmanlı postasına teslim etmesi gerekirken Marsilya'ya geri göndermiştir.¹⁸

Osmanlı Posta, Telgraf ve Telefon (PTT) teşkilatı yıllardır beklediği yabancı postalarının kapatılması başarısını kutlamak için bir hatıra pulları serisi çıkarmayı düşünmüştü. Ancak özel olarak yeni pul bastırılması zaman alacağından ve yerli matbaaların pul basımında yetersiz oluşları nedeniyle, 1914 başlarında Londra'da bastırılan ve İstanbul'un enfes resimleriyle süslü pulların yedi değişik kupürünü sürşarjlayarak kullanmaya karar vermiştir. Darbhane-i Âmire'de hazırlanan "İmtiyazât-ı Ecnebiye'nin Lağvı 1330" ibaresini taşıyan sürşarjlar, seçilen pullar üzerine uygulanmıştır. Bu pullar için özel olarak bir de ilk gün damgası hazırlanmış ve yedisi bir kartona yapıştırılıp damgalanarak ilk gün zarfı satışa sunulmuştur. Bunlardan Padişah'a, vükelâya, Meclis-i Mebusan ve Âyân üyelerine ve üst düzey devler görevlilerine de armağan edilmiştir.¹⁹

2) Savaş Yıllarında PTT Nezareti

Gazetelerin sayfalarında "Avrupa'da Umumî Harp"²⁰ manşetleri görülür görülmez tüm Osmanlı kurumlarında olduğu gibi PTT Nezaretinde de yeniden yapılanma ve harbe hazırlık çabası görülür. Genel seferberlik halindeki ordunun muhabere uzmanı eleman ihtiyacı üzerine, PTT Nezaretinden çok sayıda memur askere alınmıştır. Bu durumda sivil haberleşmenin aksamaması amacıyla gerekli eleman ihtiyacı kadın memurların istihdamı yoluyla karşılanmaya çalışılmıştır.²¹ Savaştan önce kararlaştırılan altyapı yatırımlarının yapılması, yeni şubeler açılması, postanın hızlandırılması, alternatif posta yollarının hizmete açılması gibi bazı girişimler, PTT Nazırı Oskan Efendi'nin istifa etmesiyle sahipsiz kalmıştır. Zaten kısıtlı bütçesi olan ve kendi yağıyla kavrulmaya çalışan nezaretin elindeki maddi gelirler de savaş şartları nedeniyle artırılmak zorundaydı. Tabiidir ki, yabancı postaların kaldırılmasıyla Osmanlı postanelerinin iş yükü çok artmıştır. Fakat memurlar bu iş yükü artışını önemsemiyorlardı, çünkü yıllardır yabancı postalarıyla rekabette hep geride kalınmıştır.

¹⁸ **Tasvir-i Efkâr**, 7 Teşrinievvel 1914.

¹⁹ **Tasvir-i Efkâr**, 2 Teşrinievvel 1914.

²⁰ **Tanin**, 2 Ağustos 1914.

²¹ Örneğin bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniye'si ve Osmanlı Kadın Telefon Memureleri 1-2", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 212-213 (Ağustos-Eylül 2001).

Rekabet yüzünden sürekli indirim yapıldığından gelirler azalmıştı. Osmanlı postaları 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren moral olarak rahatlamıştı. İndirim uygulaması artık son bulmalıydı.²²

Posta ve Telgraf Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürü Zeki Bey'in 29 Eylül 1914 günü *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayımlanan açıklamaları, Osmanlı topraklarındaki yabancı postaların kapanışı ve sonrasında Posta ve Telgraf Nezareti'nin yaptığı hazırlıklar ve haberleşmenin akışı hakkında geniş bilgi vermektedir.²³ Buna göre Nazır Oskan Efendi'nin üzerinde durduğu tüm modernleştirme çalışmaları yapılacak, hatta otomatik posta makineleri bile getirtilerek hizmete sokulacaktı. Ancak bunların mümkün olamayacağı kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ve Oskan Efendi'nin istifa etmesiyle anlaşılabacaktır.

Oskan Efendi'nin istifasıyla boşalan PTT Nezaretine asaleten atama yapılmamış, Maarif Nazırı Şükrü Bey vekâleten bu görevi üstlenmiştir.²⁴ Nezaretin asli bir yöneticisinin olmaması, umum müdürlük olarak yönetildiği yıllarda ortaya çıkan başıboşluk ve muhatap bulamama sorununun yeniden yaşanmasına yol açmıştır. Olağanüstü şartlar altında bulunulan bu günlerde haberleşmenin kesintiye uğraması beklenen bir durum olmasına rağmen, henüz savaşın başlarında Anadolu'nun demiryolu işleyen yerleri ve hatta İstanbul şehir içi postalarında bile gecikmeler had safhaya ulaşmıştır.²⁵ Koordinasyon eksikliği, yolların yetersiz olması, olan yolların da verimli kullanılmaması ve memurların hem sayıca hem de tecrübe yönünden yetersiz kalışı bunun önde gelen sebepleri arasında sayılabilir. Ayrıca savaşla birlikte uygulamaya konulan posta ve telgraf sansürü, elemanların yetersizliği ile ortaya çıkan sorunun daha da büyümesine neden olmuştur.²⁶

Posta ve Telgraf Nezaretine vekâleten atanan Ahmed Şükrü Bey, göreve başladıktan hemen sonra nezaret çatısı altındaki tüm birimlere bir genelge göndererek düzenin sağlanması konusunda her

²² **Tanin**, 1 Teşrinisani 1914; **Tasvir-i Efkâr**, 6 Teşrinievvel 1914.

²³ **Tasvir-i Efkâr**, 29 Eylül 1914.

²⁴ **PTM**, Sayı: 163, Teşrinisani 1330, s.4.

²⁵ **Meclis-i Meb'usân Zabıt Ceridesi (MMZC)**, Devre:3, İçtima Senesi (İ.S.):1; İnikat:17, Ankara, 1991, s.249.

²⁶ **MMZC**, Devre:3, İçtima Senesi:1; İnikat:17, s.250.

çalışanın azami gayret göstermesini, iltimastan kaçınılmasını sert bir şekilde bildirmiştir.²⁷

Yabancı postaları kaldırıldıktan sonra Osmanlı postalarının daha verimli çalışabilmesi için bütçeye ek bir ödenek konması söz konusu olmuş ve 17 Kânunusani 1330'da (30 Ocak 1915'de) yapılan Meclis-i Mebusan görüşmeleri sırasında gerekli ödeneğin verilmesi kararlaştırılmıştır. Harcamaların yapılacağı kalemler şöyle sıralanmaktadır:

Basılı evrak ve kırtasiye masrafları için: 800.000,

Kiralar için: 300.000,

Tamirat için: 100.000,

Mefruşat ve kasa masrafları için: 300.000,

Aydınlatma ve ısıtma için: 60.000,

Kırtasiye için: 50.000,

Harcırah için: 200.000,

Müteferrik için: 150.000,

Hurç ve çantalar için: 87.500 kuruş.

Bu kalemler olağanüstü ödenek olarak ilgili encümen tarafından eklenmiştir.²⁸

Aynı günlerde seferberlik dolayısıyla Posta ve Telgraf ve Telefon Nezaretine yeni memur alınması ve gündüz çalışan memurların geceleri de çalışması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu da yeni bir ödenek ihtiyacı doğurmuş, bu ihtiyaç da asgari 1.000.000 kuruş olarak belirlenmiştir.²⁹

17 Mart 1331 (30 Mart 1915) tarihli muvakkat kanunla da savaş şartları ve yabancı posta şubelerinin kaldırılması nedeniyle alınacak

²⁷ PTM, Sayı: 163, Teşrinisani 1330, s.4.

²⁸ MMZC, Devre:3, İ.S.:1, Cilt:1, s.249.

²⁹ A.e.

memurların maaşları ile yeni şubelerin açılması için 1331 senesi PTT bütçesine 2.000.000 kuruşluk tahsisat-ı fevkalâde eklendiği görülmektedir.³⁰

Telgraf ve telefonun devletin tekelinde olması gerektiği konusunda savaşın ilk aylarında bir kanun teklifi hazırlanarak Meclis-i Mebusân gündemine getirilmiştir. Kanun teklifinin birinci maddesi şöyledir:

*“Memâlik-i Osmaniye’de telgraf ve telefon tesis ve işletmesi Devletin taht-ı inhisarındadır. Şu kadar ki, bir kimse taht-ı tasarruf veya isticarında bulunan emlak ve arazi dâhilinde ahire veya umuma ait mahallerden geçmemek üzere hutut-u muhabere tesis edebilir.”*³¹

Posta ve Telgraf Nazırı Şükrü Bey mecliste bu madde üzerinde yaptığı konuşmada, daha önce böyle bir kanunun olmamasının bir boşluk yarattığını belirterek, diğer ülkelerde devlete ait bir tekel olarak idare edilen telgraf ve telefon hizmetlerinin Osmanlı topraklarında suiistimallere açık olduğunu ifade etmiştir. Şükrü Bey, ayrıca bu kanun teklifinde telgraf ve telefon kelimelerinin geçmesinin doğru olmadığını, tekniğin hızla ilerlediğini, bu iletişim araçlarının yanında ileride ortaya çıkması muhtemel haberleşme aygıtlarının da kapsam içine alınabilmesi için “vesait-i muhabere” deyiminin kullanılmasını istemiştir.³²

Bu konuda söz alan Trabzon mebusu Servet Bey, telefonun Osmanlı topraklarında kuruluşunun bir hükümet girişimi olmadığını, halkın kendi çabasıyla birçok vilayette kendi hatlarını döşettiğini ifade ederek, telefonun devlet tekeline alınması durumunda beledi-

³⁰ **Düstur**, Tertib-i sâni, Cilt:7, s.542-543.

³¹ **MMZC**, Devre:3, İ.S.:1, Cilt:1, s.575.

³² **A.e.**, s.668. 1914 yılında Osmanlı Mebuslar Meclisinde görüşülen bu konu oldukça önemlidir. Nazırın ileri görüşlülüğü ise dikkate şayandır. Bununla birlikte Batıda haberleşmenin hükümet tekelinde olması konusundaki tartışmalar daha eskiye dayanmaktadır. Örneğin, hükümet tekelı konusunda başlangıçtan itibaren farklı düşünen ve özel telgraf şirketlerinin haberleşme ağında büyük pay sahibi olduğu Amerika Birleşik Devletleri’nde, 1880’lerde bu konu hakkında tartışmalar yaşandığı görülmektedir. Amerikalı uzmanların raporlarına göre, Avrupa’da haberleşme alanında 1868’den itibaren İngiliz Postaları Genel Müdürü Scudamore’un yaptığı düzenlemeler etkili olmuş ve ABD’de hükümetin haberleşmede tek söz sahibi olması gerektiği yolunda bir görüş ortaya atılmıştır. Bu konudaki tartışmalar için bkz. William A. Phillips “Should The Government Own The Telegraph?”, **The North American Review**, Vol. CXLIII., New York, 1886.

yelerin ve ahalinin döşediği hatların ellerinden alınıp alınmayacağını sormuştur. Şükrü Bey bu soruya şu yanıtı vermiştir:

“...Ahalinin elinde olan telefonlara dair nezaretin malumatı yoktur. Bu telefonlar, Hükümet elindedir. Yani Jandarma daireleri, Polis daireleri, Hükümetin diğer şubeleri bunları yaptırmıştır. Gerçi kısmen yardım da yapılmıştır. Bunları Hükümet, yani PTT Nezareti kendisi alacaktır. Çünkü bunların işlenmesi muntazam değildir ve bu suretle de muntazam olmaması devletin varidatına da nakısa veriyor ve böyle ahalinin elinde olduğu halde bile bazı yerlerde bu telefonlarla ücretsiz olarak halkın muhaberatını icra eylediğini haber alıyoruz. Onun için kanun çıkar çıkmaz bunları tensik edeceğiz ve bunun için de bütçemize fazla tahsisat isteyeceğiz.”³³

Nazır vekili Şükrü Bey’in halkın elinde telefon hattı olmadığını söylemesine rağmen, daha önceki yıllarda birçok kentte belediyeler veya halkın girişimleriyle telefon hattı çekilmeye çalışıldığı ve bunun için Avrupa’dan telefon makineleriyle santrallerinin ısmarlandığı görülmüştür.³⁴ Örneğin 1908 sonlarında İzmir’de elektrik ve telefon hatlarının kurulması için birçok kimse tarafından dilekçeler verilmiş, İzmir Belediyesi de İzmir ve mülhakatında telefon kurulması için gerekli tüm altyapıyı kurmaya hazır olduğunu bildirmişti. Belediyenin telefon imtiyazını almak için verdiği mazbatada bu durum açıkça görülmektedir:

“Telefonun hükümetçe tesisi daha münasip olmakla beraber bir an evvel getirilmesi lâzımeden bulunmuş olmasına mebni müracaat-ı vakiyeden bahisle keyfiyetin Dâhiliye Nezareti’ne izbarı Meclis-i İdare-i Vilâyetçe karargir olmuştur”³⁵

Balkan Savaşlarından sonra tamamen elden çıkan Makedonya’da telefon halk tarafından bir güvenlik sigortası olarak gerekli görülmüştü. II. Meşrutiyet’in ilânından hemen sonra Üsküp’te de telefon şebekesi kurulması için bir takım çalışmalar yapılmıştır. Güvenlik konusunda oldukça sıkıntılı olan Üsküplüler ortaya çıkabilecek tedhiş olaylarından güvenlik kuvvetlerini haberdar edebilmek için

³³ MMZC, Devre:3, İ.S.:1, Cilt:1, Ankara, 1991, s.669.

³⁴ Tercümân-ı Hakikat, 12 Kânunuevvel 1908.

³⁵ A.e.

bir telefon ağının kurulmasını gerekli görmüşler ve bu amaçla Selânik'ten elektrik mütehassısı Nahma Efendi'yi Üsküp'e çağırarak burada telefon için keşif yapmasını istemişlerdir. Rumeli Müfettiş-i Umumiliği'ne bir dilekçe gönderilerek bölgenin güvenliği için böyle bir hayırlı girişime yardım edilmesi konusunda görüş alınmıştır. Nahma Efendi bir süre sonra keşif ve incelemelerini tamamlayarak, içinde plan, resim ve krokiler bulunan bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor da Umumi Müfettişliğe sunulmuştur. Nahma Efendi raporunda gereken alet ve santrallerin 300 lira civarında bir masrafla temin edilebileceğini belirtmiştir.³⁶

Bu gibi halk girişimlerinin yanı sıra misyonerler tarafından açık ya da gizli olarak çekilen telgraf ve telefon hatlarının bulunduğu da bilinmektedir. Hatta Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Doğu Anadolu'daki bazı yabancı okulların kendilerine telefon hattı kurdukları gazetelere yansımıştır. 1909 yılında Amerikalı misyonerler Harput ile iki saat mesafede bulunan okullarına telgraf hattı çekmişler, ayrıca Mamuretülaziz (Elazığ) ve civarındaki okul ve kiliseler arasında telefon hattı kurarak bir haberleşme ağı oluşturmuşlardır. O dönemde de telgraf ve telefon hatlarının çekilmesi hükümete ait bir hak durumundayken, yasal boşluklardan ve yörenin ulaşım zorluklarından yararlanarak böyle bir girişimde bulunmaları engellenememiştir. Konu ile ilgili haberler hükümete ulaştınca, bu ve bunun gibi hatların işletilmesine engel olunması için vilâyetlere emir verilmiştir.³⁷

Savaş sırasında, İngilizlere ait Dersaadet Telefon İdaresi nezarete geçince yeni hat verilememesi şikâyet konusu olmuştur. Nezaret ise bunun malzeme sıkıntısından kaynaklandığını ileri sürerek telefon için yeni abone kaydı yapmak istememiştir.³⁸ Savaş başladıktan sonra Dersaadet Telefon Şirketi'nin ecnebi görevlileri ülkeyi terk ettiğinden, bu şirketin idaresini hükümetçe oluşturulan bir heyet üzerine almıştı.³⁹ Bu heyetin karşısına çıkan en büyük engel, masrafların karşılanması için gereken paranın nereden bulunacağı olmuştur. Şirket, savaş öncesi kendi öz sermayesi ile gerekli amortismanı sağlıyorken, şimdi ortada şirket sermayesi olmadığı için ihtiyaçların devlet

³⁶ Şuray-ı Ümmet, 2 Şubat 1324.

³⁷ Sabah, 10 Eylül 1909; İkdam, 10 Eylül 1909.

³⁸ MMZC, Devre:3, İ.S.:3, İnikat:48 (4 Mart 1333), Ankara, 1991, s.28-29.

³⁹ A.e., s.28.

bütçesinden karşılanması gerekmekteydi. Ancak, bu da savaş şartları göz önüne alındığında imkânsız görünüyordu. Zaten Telefon Şirketi Şartnamesine göre bu idare hükümete ait de değildi. Şirket yetkilileri haklarının saklı kalacağını ülkeyi terk ederken bildirmişlerdi. Bu yüzden idare kendi ihtiyaçlarını kendi çabasıyla karşılamak zorunda kalacaktır.⁴⁰

O dönemde İstanbul'da telefon abonelerinin sayısı 5000 civarındadır. Ancak yeni abone kaydı yapılamamaktadır. Şirket hükümete %15 hisse ödüyor ve birçok resmi daireye telefon hattı temin ediyordu. Savaş döneminde yeni oluşturulan askeri birimlere öncelik tanındığından, sivil istekler çoğu zaman karşılanamıyordu.⁴¹

14 Mayıs 1917 tarihinde Telefon Şirketi'nin halkın kullanımına açılmasının dördüncü ve hükümet tarafından işletilmeye başlanmasının üçüncü yıldönümü dolayısıyla özel bir tören düzenlenmiştir.⁴² Telefon İdaresi'nin Tahtakale'de bulunan merkez binasının giriş katında düzenlenen törene, PTT Nazır Vekili Şükrü, Meclis-i Mebusan Reisi Hacı Adil, Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Reisi Nazım, Merkez Kumandanı Cevad, Ordu Dairesi Reisi Behçet ve Matbuat Müdürü Hikmet Beyler ile PTT Nezareti ve şubelerinin memurları katılmışlardır. Ayrıca basın ve diğer ilgililerden de töreni takip etmeye gelenler olmuştur.⁴³ Törende bir konuşma yapan Telefon İdaresi Müdür-i Umumisi Fahri Bey, telefon gibi güç bir işe önce tereddütle başladıklarını, bu işi öğrenmek için Macaristan'dan uzman memurlar getirttiklerini, ancak kısa bir süre sonra PTT memurlarının bu işi rahatça yapabilecek derecede olduklarının anlaşılmasıyla Macar memurlara gerek kalmadığını, şimdi ise telefon işlerinin tamamen idaresinin kendi memurları tarafından yürütüldüğünü ifade ederek, maiyetindeki memurlara teşekkür etmiştir.⁴⁴

⁴⁰ MMZC, Devre:3, İ.S.:3, İnikat:48 (4 Mart 1333), s.28-29.

⁴¹ A.e.

⁴² İkdâm, 15 Mart 1917.

⁴³ A.e.

⁴⁴ A.e. Fahri Bey daha sonra Telefon İdaresinin gelişimini anlatarak gelinek noktayı rakamlarla açık bir şekilde göstermiştir. Buna göre 1915 ile 1917 yılları arasında telefon görüşmeleri % 154 oranında artmıştır. İstanbul'da 15 bölgede bulunan santrallerin kapasitesi saatte 2750 görüşmedir. Buna karşılık yeni hat vermedeki artış sadece % 12 olmuştur. Telefon hat taleplerine cevap verilememesinin nedeni savaş dolayısıyla makine, levazım, tel bulmakta yaşanan güçlüklerdir.

Posta işletmesi de savaş boyunca düzensizlikten nasibini almıştır. Gönderilen mektup ve gazetelerin yerlerine ulaşmaması ya da çok geç varması, halkın psikolojik durumunda da olumsuz etki meydana getirmiştir. Neredeyse tüm ailelerden en az bir ferdin silah altına alındığı genel seferberlik durumunda, yakınlarından uzun zaman haber alamayan kitlelerin düştüğü yılgınlık ve karamsarlık düşünüldüğünde, iyi işlemeyen bir haberleşme ağının doğurduğu sonuçların tüm toplumu ilgilendirmesi kaçınılmazdır.

Buna karşın posta gönderilerindeki artış dikkat çekicidir. Savaş döneminde ilk bir yılda mektup teatisinde dört milyonluk bir artış olmuştur. Telgraf ve paket gönderileri de artmıştır. 1915 yılında 11 milyon kadar telgraf gönderilmiştir.⁴⁵ Üstelik posta taşıma araçları dörtte bir oranında azalmıştır. Sahillerde haberleşme durmuş, demiryolu hattı güzergâhında olmayan yerlerde neredeyse hiçbir önemli taşımacılık hizmeti verilememiştir. Hâlbuki daha önce demiryolu güzergâhında olan bir yerden çıkan posta sürücüleri bu işi üstleniyorlardı. Bunlar postanın nakli için menzillerde atlar, arabalar bulundurlardı. Fakat artık bu işi üstlenmek isteyen kimse kalmamıştır. Çünkü hem sürücüler, hem de atlarla işe yarar tüm nakil vasıtaları sefer görev emri ile cephelere gönderilmişlerdir. Böylece postaların taşınması için eldeki kırık dökük arabalar ve hastalıklı yaşlı atlar kullanılmak zorundadır.⁴⁶

Telgraflarda da benzer sorunlar görülmektedir. Bazen mektuplardan daha geç gittikleri ve yanlış çevrildikleri için telgrafa olan talep azalmaya başlamıştır. Örneğin, Suriye ile İstanbul arasında telgrafların 15-20 gün gecikmesine ek olarak, bir de bunların anlaşılmasız içeriklerle gelmesi kargaşaya sebep olmuştur.⁴⁷ Ancak sorun Suriye ve diğer Arap vilâyetlerinde görevli telgraf memurlarının yeterince dil bilmemesi değildir. Çünkü buralardaki tüm memurlar Türkçeyi de Arapçayı da çok iyi tercüme edebilecek derecededir. Buradaki asıl sorun günde 15 saat askerî haberleşmeyi sağlamak zorunda oldukları için meydana gelen yorgunluktan kaynaklanmaktadır. İstanbul-Halep telgraf hatları ise 24 saat hiç durmadan ordu telgraflarını taşımaktadır. Üstelik sahra postaneleri hizmetine 511 merkez memuru-

⁴⁵ MMZC, Devre:3, İ.S.:3, İnikat:48 (4 Mart 1333), s.29.

⁴⁶ A.e.

⁴⁷ A.e.

ru gönderilmiş olduğundan, İstanbul'da dahi yeterli personel kalmamıştır. Bu memurların yerine ise henüz telgraf eğitimini bitirmemiş personel alınmıştır.⁴⁸

3) Cephelerde Haberleşme: Sahra Postaları

Sahra postaneleri, savaş süresince cephedeki askerlerin haberleşmesinin sağlanması amacıyla kurulmuşlardır. Savaşta asker ve özellikle çöl bölgelerinde bulunanlar için posta kabul ve dağıtımını sağlamak amacıyla özel bir hizmet sunan sahra postaları, resmi posta, çavuş rütbesine kadar er ve erbaşların postalarını Osmanlı Devleti sınırları içinde ücretsiz kabul ediyordu. Sahra postasını tarife ücretini ödemek kaydıyla yüksek rütbeli subaylar ve siviller de kullanabiliyorlardı.⁴⁹

Subayların mektuplarının askeri sansürde fazla bekletilmemesi için yalnızca subay mektuplarında kullanılmak üzere ayrı bir pul hazırlanması ve 1 Haziran 1914 tarihinden itibaren de bu emrin uygulanması başkumandanlık tarafından duyurulmuştur. Bunun üzerine altı değişik pula içi boş bir ay-yıldız sürşarjı el kaşesiyle vurulmuştur.⁵⁰

Sahra postaları İstanbul'da bulunan Umum Sahra Posta İdaresi'ne bağlıydı. Sahra postalarının ihtiyaç duyduğu her türlü malzemenin sivil posta şube ve merkezlerinden alınıp cephe bölgelerine sevk edilmesi, Umum Sahra Posta İdaresi tarafından sağlanıyordu. Savaş şartları içinde ordu birlikleri sık sık yer değiştirdiğinden, Sahra Postaları da bu hareketin içinde yer alır ve mektuplara vurulan damgalar birliklerin hareket ettikleri yerlere göre değişirdi. Gelen mektupların üzerindeki damgaları takip ederek ordu birliklerinin hangi gün nerede olduğunu anlayabiliyoruz.⁵¹

Sahra postaları cephelerde kurulduklarından, Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan Almanya ve Avusturya-Macaristan askeri postaları

⁴⁸ A.e., s.30.

⁴⁹ Osmanlı sahra postalarıyla ilgili olarak Zvi Alexander'ın kendi koleksiyonunu temel alarak hazırladığı "The Ottoman Field Post Offices: Palestine 1914-1918 (Osmanlı Sahra Postaları: Filistin 1914-1918)", çev. Kemal Giray, Jeff Ertughrul, İstanbul, 2000" künyeli çalışma bu konuda yayımlanan en önemli eserdir. Eserin giriş kısmında geniş bir tanım ve bu postaların faaliyetleri hakkında bilgi vardır. Bkz. A.e., s.1-16.

⁵⁰ Ali Nusret Pulhan, **Türk Pulları Kataloğu**, İstanbul, 1976, s.196-197.

⁵¹ Zvi Alexander, a.g.e., s.1-24. Geniş bilgi için bkz. Tanju Demir, a.g.e., s.253 vd.

da Osmanlı topraklarında görev yapıyorlardı. 1915 yılı sonlarında, o zamana kadar postanın büyük bir bölümünün taşınmasını üstlenmiş olan Alman Deniz Kuvvetleri Gemi Postaneleri yetersiz kaldığı için, Türkiye'deki 1100 kadar Alman kara ve deniz kuvvetleri mensubunun haberleşmesinin sağlanabilmesi için bir posta teşkil edilmesi gerekli hale gelmişti. Sırbistan'ın teslim olması ve İstanbul-Berlin demiryolu hattının tekrar açılmasından sonra, çok ihtiyaç duyulan silah sevkiyatlarından ilki Aralık 1915'te İstanbul'a varmıştır. Berlin-İstanbul arası tarifeli yolcu trafiği 15 Ocak 1916'da haftada iki kez işleyen Balkan Ekspresi ile yeniden başlamıştır. Şimdi destek kıtalarının gönderilmesi imkânı da doğmuştur. Bundan önce destek birlikleri az miktarda ve sivil giysiler içinde Romanya üzerinden gönderiliyorlardı.⁵²

4) Memurların Durumu

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı PTT'sinin ıslahı konusunda yardımcı olması amacıyla Almanya'dan bir uzman istenmiş, Almanya'da bu isteğe karşılık Almanya Posta İdaresi'nin üst düzey uzmanlarından biri olan Karl Orth'u görevlendirerek İstanbul'a göndermiştir.⁵³ Karl Orth, 14 Temmuz 1916 tarihinden itibaren 16000 kuruş maaşla göreve başlamıştı. PTT Müşaviri sıfatıyla Osmanlı haberleşme kurumunda görev alan Orth'a 29 Haziran 1918 tarihinde II. Rütbe'den Mecidi Nişanı da verilmiştir.⁵⁴

Savaş esnasında giderek ağırlaşan koşullar yüzünden haberleşme sık sık kesintilere uğruyor, cephedeki askerler için bu durum ayrı bir moral bozukluğuna yol açıyordu.⁵⁵ Postalardaki bu gecikmelerin nedenleri için askerî ve sivil yetkililer ayrı ayrı şeyler söylüyor ve birbirlerini suçluyorlardı. Özellikle Bağdat'ın tahliyesi ve buradaki resmî dairelerin Musul'a taşınmasından sonra, gecikmelerden kaynaklanan şikâyetler daha da artmıştı. Askerî makamlar, postaların süratle nakli ve gecikmeden dağıtılması için PTT Nezareti'nin gereken çalışmaları yapmadığından yakınıyorlardı. PTT ise postaların taşınmasında dengesizliklere yol açtığı gerekçesiyle nakil araçları-

⁵² Werner Ahrens, "Türkiye'de Alman Askerî Heyeti Sahra Postaları", çev. Behçet Çırağan, **Yeni Koleksiyon**, Sayı:14, Temmuz, 1980, s.7-11.

⁵³ **BOA. HR.HMŞ.İŞO**, 89/4.

⁵⁴ **Takvim-i Vekâyi**, 2 Temmuz 1334.

⁵⁵ Hüsnü Sadık Durukal, "Birinci Dünya Harbinde Geciken Postalara Dair Bir Rapor", **Güvercin**, Sayı: 9 (Temmuz 1957), s.1.

na askerî makamlarca el konulmasından ve memurların birçoğunun sahra postalarına alınmasından rahatsızdı. Aynı zamanda postaların gerçek alıcılarına ulaşabilmesi için askerî birliklerin bulunduğu bölgelerin iyi bilinmesi gerekiyordu. Bu ise sık sık yer değiştiren askerî kıtaların peşine takılmayı gerektiriyordu.⁵⁶

6. Ordu Kumandanlığının direktifi üzerine posta uzmanı ve o dönemde Irak Sahra Fen Müfettişi sıfatıyla görev yapan Hüsnü Sadık (Durukal) Bey, Musul-İstanbul arasındaki posta güzergâhını incelemiş ve yaptığı çalışma sonucunda bir rapor düzenleyerek PTT Nezareti'ne sunmuştur. İşte bu raporla doğrudan ilgilenen ve burada belirtilen aksaklıkların giderilmesine dair karar verecek PTT yetkilisi de Alman Uzman Karl Orth olacaktır. Karl Orth başkanlığında İstanbul'da toplanan ve Almanlardan oluşan bir heyet, rapor hakkında ayrıntılı bilgi almak amacıyla Hüsnü Sadık Bey'i dinlemiştir. Hüsnü Sadık Bey, heyet önünde birçok konuyu aydınlatarak 8 Ekim 1917 tarihli raporunu ayrıntılandırmıştır. Raporun birinci maddesi; idarenin personelden istediği verimin alınabilmesi için her şeyden önce memurların maddi durumlarının düzeltilmesi gerektiği üzerineydi. İkinci olarak, PTT servislerinin sıkı bir denetim altına alınması, memurların gerektiğinde ödüllendirilip, gerektiğinde de cezalandırılmaları konusunda başmüdürlüklere gereken yetkinin verilmesinin önemi üzerinde duruyordu. Bunun yanında, İstanbul-Musul yolu üzerinde bazı aktarmalar yapılarak yolun kısaltılabileceği belirtiliyor, demiryollarının daha aktif kullanılması gerektiğine dikkat çekiliyordu. Posta taşımacılığının düzenli yürütülebilmesi için denetim şarttı. Bu yüzden Halep istasyonunda bir transit merkezi açılması ve bu merkeze de Muamelat müfettişlerinden birinin "Posta Nakliyat Müfettişi" sıfatıyla atanması öneriliyordu. Bunun yanında, silahlıta alınmış olan PTT memurlarından hiç değilse bir bölümünün görev yerlerine dönmesi isteniyordu.⁵⁷

Hüsnü Sadık Bey'in raporunun ilk maddesi Karl Orth tarafından pek uygun görülmemiştir. Memurların maaşlarının artırılmasıyla görevlerini iyi yapmaları arasında bir bağ olmadığını ileri süren Orth, Alman PTT personelini överek onların maddi beklentiye değil, manevi hazza önem verdiklerini savunmuştu. Buna itiraz eden Hüsnü

⁵⁶ A.e.

⁵⁷ Durukal, a.g.e, s.17.

Sadık Bey, “herhangi bir insan aç iken manevî duygularla ne kadar ayakta kalabilir” diyerek Osmanlı PTT memurlarının aldıkları maaşla ancak açlık derecesinde yaşam mücadelesi verdiklerini ifade etmişti. Ancak, Hüsnü Sadık Bey’in raporu da sözleri de PTT memurlarının durumunun düzeltilmesine yetmedi. Çünkü savaşın sonlarına gelinmişti. Rapordaki diğer öneriler de bu sebeple uygulamaya geçemedi.⁵⁸

Memurların içler acısı durumu 2 Mart 1918 tarihinde yapılan Meclis-i Mebusan oturumunda, 1334 senesi PTT bütçesi tartışılırken bir kez daha gündeme geldi. İstanbul mebusu Şefik Bey memurların sıkıntılı hayatını şöyle özetliyordu:

“Efendiler, Posta ve Telgraf, kendilerinden pek çok hizmetler beklediğimiz bir daire olmakla beraber her defasında pek çok hücumlara maruz kalmaktadır. Bir gün de düşünmüyoruz ki, şu dairede bulunan insanlar, melek gibi yemekten içmekten müstesna insanlar mıdır? En ziyade hizmete maruz kalan ve en çok fedakârlığın nihayetine kadar çalışan telgraf memurları bugün açlıktan ölüyorlar desem mübalağa etmemiş olurum. Bu insanlar o kadar fedakârdırlar ki, harp mevzilerine, ordularla, taburlarla, bölüklerle beraber girerler. Buldukları mevkie düşman hücum ettiği vakit, bir nefer kalıncaya kadar mevkilerini muhafaza ederler. Herkes çıkar gider, o telgraf memuru durur... Zavallı, makinenin başından ayrılmaz... Makine tırr etti mi gece gündüz fark etmez. Maiyetinde bir adam vardır. Telgrafi alır, üç saatlik yere koşar, karda, yağmurda soğukta götürür.

...Bunlar ne maaş alıyor efendiler? 400 kuruştan 800 kuruşa kadar. Bugün emin olunuz bunları bu hizmette çalıştıran hamiyetleri değildir. Aç bir insan için hamiyetten bahsedilemez. Zavallılar ne yapsınlar?... Bugün bunlar askerdir. Maaşlarına 100, 200, 500 kuruş zam etmekle karınları doymaz. Kömür ve odun bulunmamasından dolayı tir tir titreyiyorlardı. Onun için bunlara askerlere verildiği gibi tayın verilmesi icap eder.”⁵⁹

⁵⁸ A.e.

⁵⁹ MMZC, Devre: 3, İctima Senesi: 4, İnikat: 60 (2 Mart 1334), Celse:1, s.622-623.

Bu öneri dikkate alınmış ve PTT memurlarına gıda yardımı yapılmaya başlanmıştır. Ancak savaş sonunda bu yardım kesilince yeniden açlıkla karşı karşıya kalan memurlar, 1919 yılı Ocak ayında greve gitme kararı almışlar, bazı memurlar da daha fazla dayanamalarıyla istifalarını vermişlerdir.⁶⁰

Savaş sırasında maaşlara zam yapılmasının memurlar için neden bir iyileştirmeye yol açmayacağı sorusu akla gelebilir. Memurlara ilave para verilmesi de asla bir çözüm getiremeyecektir. Çünkü paranın alım gücü yoktur. Karaborsa ve stokçuluk yüzünden piyasada yeterince ihtiyaç maddesi bulunmamaktadır. Ömer Seyfettin, hikâyelerinde bu durumu çok güzel anlatır.⁶¹ Savaş öyle bir ekonomik darboğaz meydana getirmiştir ki, para neredeyse geçmez olmuş, ekmeğe başta olmak üzere tüm gıda maddeleri karaborsada bile bulunmaz hâle gelmiştir. Ömer Seyfettin'in Gizli Mabet adlı hikâyesi bu durumu çok canlı anlatır.

Bu arada üzerinde önemle durulması gereken bir konu daha vardır. Türkiye'de şehirlerde kadınların çalışma hayatına atılmaları Birinci Dünya Savaşı henüz başlamadan, PTT Nezareti kanalıyla gerçekleşmiştir. Savaş yıllarında kadınların ihtiyaç duyulan her alanda çalışma hayatına girdikleri, savaşın ağır yükünü erkeklerle birlikte omuzladıkları unutulmamalıdır.

Kadınların haberleşme kurumunda çalışması hususu İstanbul'daki telefon şirketine kadın santral memuru alınacağına duyurulmasıyla başlamıştır. 1913 yılında Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti üyesi Bedrâ Osman Hanım, telefon şirketine memure olarak girmek için başvurmuş, ancak başvurusu reddedilmişti.⁶² Cemiyet konuyu kamuoyuna duyurup bir tepki ortamı meydana getirilmesine sebep olunca, Bedrâ Osman Hanım aynı yıl memur olarak çalışan ilk Müslüman Türk kadın olarak işe başlamış oldu.⁶³ Gerçi daha Tanzimat döne-

⁶⁰ **Yeni Gazete**, 23 Kânunusâni 1919.

⁶¹ Ahmet Koçak, "Savaşın Gölgesinde Yazılan Hikâyeler: Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Savaşın Yansımaları", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Yıl:13, Bahar 2015, Sayı:18, s.637-656.

⁶² "Telefon Şirketinde Kadınların İstihdamı", **Kadınlar Dünyası**, No: 100-10 (21 Eylül 1329), s.2.

⁶³ **A.e.**; Ruşen Zeki, "Bizde Hareket-i Nisvan", **Nevsal-i Milli**, İstanbul, 1330, s.346; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, 1998, Cilt:1, s.509. (Tunaya'nın eserinde Bedrâ Osman Hanım'ın ismi Bedriye Osman olarak geçmektedir); Yavuz Selim

minde kadınlar öğretmen olarak devletin resmî memuru olmuşlardı. Ancak o zamanlar buna pek tepki olmadığı halde, telefon şirketinde çalışmak isteyen Bedrâ Osman Hanım'a gösterilen zorluk düşündürücüdür. Müslüman bir kadının santral memuru olması, sesi ile de olsa erkeklerin bulunduğu ortama girmesi caiz görülmemiştir.⁶⁴

PTT Nazırı Oskan Efendi, yabancı memleketlerin postanelerinde olduğu gibi Osmanlı posta şubelerinde de kadın memurların çalışmasını sağlamak amacıyla 26 Haziran 1914 tarihinde iki Müslüman kadını pul satış görevlisi olarak İstanbul Postanesi'ne tayin etmiştir.⁶⁵ Aynı gün iki Musevî kadın memur da Beyoğlu Postanesi gişesinde işe başlamıştır.⁶⁶

Birinci Dünya Savaşı başlayınca bu durum elzem bir hal almış ve savaş nedeniyle devlet dairelerinde erkek memurların azalması sonucu, onların yerine hanımların istihdamına karar verilmiştir.⁶⁷ Maarif Nazırı ve PTT Nazır Vekili Ahmed Şükrü Bey'in zamanında, Müslüman kızların da posta gişelerinde memur olarak çalışabilmelerine dair bir kararname çıkarılmış ve yapılan sınavı kazanan 30 kızdan 20'si posta işleri öğretildikten sonra 14 Teşrinisâni 1330 (27 Kasım 1914) tarihinde, İstanbul, Galata ve Beyoğlu gişelerinde göreve başlamışlardır.⁶⁸

25 Mart 1917 tarihinde ise Memurîn ve Sicil Müdürlüğü, posta şubelerinde çalışmak üzere 400'er kuruş maaşla kadın memur alınacağını ilân etmiş ve yapılan yarışma sınavını kazanan 60 hanımdan 30'u Muhasebe Havale Dairesinde ve 30'u da çeşitli postanelerde görevlendirilmişlerdir.⁶⁹ Bu memurelerin tümüne Posta Umur-ı Müdür Muavinlerinden Ahmed Avni Bey tarafından posta işlerine dair kurs verilmiştir.⁷⁰

Karakışla, a.g.e.

⁶⁴ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, İstanbul, 1997, s.136; Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilâtlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 1992, s.48.

⁶⁵ Asaf Tanrıkut, *Türkiye'de Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi Teşkilâtı ve Mevzuatı*, Ankara, 1984, s.301.

⁶⁶ A.e.

⁶⁷ Kurnaz, a.g.e., s.48.

⁶⁸ Tanrıkut, a.g.e., s.301.

⁶⁹ A.e.

⁷⁰ Tanrıkut, a.g.e., s.302.

PTT Nezareti tarafından kadınlara işyerlerinde giymeleri için lacivert renkte bir yeldirme ve başörtüsü; dışarıda giymeleri için de siyah renkte birer eteklik üzerine uzun pelerin verilmiş ve mor renkli kumaştan birer şal ile kıyafetleri tamamlanmıştır.⁷¹

5) Sansür Uygulamaları ve Casusluğu Önleme

Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla birlikte tüm PTT işlemlerinde sansür başlamıştır. Olağanüstü koşulların yaşandığı bu yıllarda PTT Nezareti öncelikle İngiliz ve Fransız memurların görevlerine son vermiştir. Savaşa katılma kararının alınmasından sonra İngilizler ve Osmanlı müttefiki devletlerden olmayan yabancı personel bir süre daha İstanbul'da kalmışlardır. Bu da kamuoyunda tepkilere neden olmuştur. Dönemin basınında telefon şirketinde çalışan İngilizler hakkında yazılanlar, bu memurların casus olabilecekleri ve Türkçe bilmedikleri için zaten işe yaramadıkları yönündedir.⁷²

Sonunda 14 Mart 1915 günü İngilizlere ait telefon şirketine hükümetçe el konmuş ve burada çalışan İngiliz memur, mühendis ve fenni uzmanlar da bir süre sonra işten çıkarılmışlardır.⁷³

Casusluğun önlenmesi için sıkı tedbirler alınmaya çalışılırken ortaya bir büyük sorun çıkmıştır: "O zamana kadar gayrimüslimlerden yararlanılarak doldurulan tercüme işleri kadrolarına dil bilir eleman nereden bulunacaktı?"⁷⁴ Çünkü gayrimüslimlerin birçoğunun İngiliz ve Fransız dostlarıyla görüşmeye devam ettikleri tespit edilerek işten çıkarılmışlardır. Yani, Müslümanlardan yeterli derecede dil bilir sansür memuru bulunmaması, henüz savaşın başlarında ortaya çıkan bazı casusluk olaylarının yaşanmasında önemli bir etken olmuştur. Savaşın ilk günlerinde İstanbul Sansür Heyetinde 29 Müslüman, 18 Gayrimüslim (5 Musevî, 1 Rum, 12 Ermeni); Galata Sansür Heyetinde 9 Müslüman, 5 Gayrimüslim (1 Musevî, 1 Rum, 3 Ermeni); Beyoğlu Sansür Heyetinde 3 Ermeni bulunmaktadır.⁷⁵ Bu kadroların boşaltılması sansür işlerinde büyük bir sıkıntı doğuracaktır.

⁷¹ A.e.

⁷² "Telefon Şirketindeki İngilizlerin Lüzûm-ı Ref' ve Tardı", **Tasvir-i Efkâr**, 28 Teşrinisâni 1914.

⁷³ Reşat Alşan, "Cumhuriyetin Kuruluşu ve İlk Onbeş Yılında PTT İşletmesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.IV, Mart 1990, Sayı:17, s.411.

⁷⁴ Vahdet Keleşılmaz, "Birinci Dünya Savaşında Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı", **Askerî Tarih Bülteni**, Yıl: 25, Şubat 2000, Sayı:48, s.143.

⁷⁵ Keleşılmaz, a.g.e., s.144.

PTT kanalları kullanılarak casusluğun nasıl yapıldığı dönemin Polis Müdüriyet-i Umumiyesince tespit edilmiştir. Polisin elde ettiği bilgilere göre, 1915 yılı başlarında casusluk olaylarında izlenen yollar içinde posta, telgraf ya da telsiz-telgraf kullanımı dikkat çekmektedir. Polis Müdüriyet-i Umumiyesi, gizli telsiz telgrafları haber verenlere para ödülü verileceğini duyurmuştur.⁷⁶ Casusluk yöntemleri arasında genellikle papazlar yoluyla haberleşmeler, İtilaf Devletleri'ne tâbi olan kişilerin tarafsız ya da dost ülkelerden gelen mektuplar arasına özel işaretler saklamaları, asıl metindeki sıradan yazıların boşluklarına limon suyuyla satırlar eklenmesi, pulların altına yazılar yazılarak yapıştırılması, zarfın gizli köşelerine mesajlar eklenmesi vs. sayılabilir.⁷⁷

Osmanlı Devleti, 1914 Ekim ayında Türkçe, Arapça, Fransızca ve Almanca'dan başka dilde yazılan mektupların alıkonulacağını ısrarla ilân etmişse de özellikle bazı Rumların bu emirlere uymamakta ısrar ettikleri görülmüştür.⁷⁸ Üstelik bir süre sonra, daha Yunanistan resmen savaşa katılmamışken bazı Rum gönüllüler Fransız ordusuna katılmışlar ve Çanakkale Savaşlarında İtilâf Devletleri saflarında bulunmuşlardır.⁷⁹ Rumların casusluk öyküleri bu kadarla sınırlı değildir. 1914 yılı Ekim sonlarına doğru hem Büyükada ve hem de Heybeliada'da bulunan Rum okullarında telsiz telgraf cihazları ele geçirilmiştir.⁸⁰

6) Savaş Döneminin Diğer Bazı Uygulamaları: Postanelerde Tatil Gününün Değişimi, Pul Sorunu, Posta Tatarlığının Kaldırılması, Hilâl-i Ahmer'in Haberleşmeye Katkısı

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte yabancı postaları kaldırılınca postanelerde tatil günü yeniden Cuma olarak belirlenmiştir.⁸¹

Savaşla birlikte oldukça önemli bir sorun da ülke içinde yeterli kalitede matbaaların olmaması nedeniyle posta pulu basılamaması-

⁷⁶ **Tanin**, 10 Teşrinisâni 1914.

⁷⁷ Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s.144.

⁷⁸ **Sabah**, 5 Teşrinisâni 1914.

⁷⁹ Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s.144.

⁸⁰ **Tanin**, 24 Teşrinisani 1914.

⁸¹ **Ahenk**, 18 Teşrinisani 1330.

dır. Bu sebeple PTT depolarında ne kadar elde kalmış, kullanılmamış pul varsa, bunlar yeniden değerlendirilerek kullanılmıştır.⁸²

1918 yılı içerisinde Van-Bitlis-Tatvan arası tatarlıklarından başka tüm posta tatar teşkilatı lağvedilmiştir.⁸³

Bu arada diğer önemli bir konu da savaş esirlerinin posta işlemleridir. İstanbul'da bulunan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti merkezi, esirlerin haberleşme ve gönderilerinin ulaştırılmasında aracılık etmeyi üstlenmiştir.⁸⁴

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı her alanda olduğu gibi haberleşmede de önemli sıkıntılara yol açmıştır. 1840 yılından beri sürekli gelişerek dünyadaki haberleşme kurumları arasında önemli bir yere gelen PTT, birçok yönden dünyadaki benzerlerinden farklı bir mücadelenin içinde olmuştur. Her şeyden önce 1536 yılında Fransa'ya verilen kapitülasyonlar yıllar geçtikçe Levant'ta ticaret yapan diğer Avrupalı devletler için de geçerli hâle gelmiş, bu imtiyazlar XIX. yüzyılda haberleşme ve ulaştırma araçlarının gelişmesiyle büyük bir sömürü aracı olmuştur. Bu yüzden Osmanlı Devleti, dünyanın tüm gelişmiş ülkelerinde devlet tekeli olan haberleşme araçlarının işletilmesini ülke çıkarları açısından öncelikli bir konu olarak ele almıştır. Kapitülasyonların kaldırılması, haberleşmede devlet tekelinin tam olarak uygulanabilmesi açısından elzem olduğu için, buna II. Abdülhamit döneminden itibaren yoğun çaba gösterilmiştir. Ancak, ne yazık ki çabalar yeterli olmamış, kapitülasyonlardan faydalanan devletlere yapılan tüm iyi niyetli kaldırma çağruları karşılıksız kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı şartlarında bu yükten kurtulmanın daha kolay olacağı düşünülse de bu isteğe en büyük tepki Osmanlı'nın müttefiki devletlerden gelmiştir. 1914 yılı Ekim ayında kapitülasyonlar kaldırılabilmişse de 1918 yılında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan hemen sonra, eskiden postanesi olmayan Romanya dâhil olmak üzere galip taraftaki Avrupa Devletleri Osmanlı topraklarında yeniden postaneler açmaya başlamışlardır.

⁸² **Memleket**, 3 Mayıs 1919.

⁸³ Tanrıkut, **a.g.e.**, s.68.

⁸⁴ Mehmed Ali, "Cihan Harbinde Postalar", **PTM**, No: 196, (Ağustos 1333), s.3-11.

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı haberleşme kurumu üzerindeki yıkıcı etkileri daha savaşa katılma kararının alındığı gün ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı PTT'sini 1913 ve 1914 yıllarında büyük çabalarla Avrupa haberleşme kurumlarıyla yarışabilir hâle getiren Nazır Oskan Efendi istifa edince, yaptığı tüm düzenlemeler sahipsiz kalmıştır. 1912'den beri kabineye dâhil bir bakanlık statüsünde bulunan PTT'nin başına vekâleten getirilen Maarif Nazırı Şükrü Bey, iyi niyetle çalışsa da haberleşme konusunda istenen düzen ve verimlilik sağlanamamıştır.

Memurların durumu da gerçekten savaş şartları altında olsa bile, olması gerekenin çok daha gerisinde kalmıştır. Gerek geçimlerini sağlamakta çektikleri güçlükler, gerekse askere alınan memurların cepheden dönememesi sivil haberleşmede büyük sıkıntılar yaratmıştır. Personel eksikliği giderek arttığından, PTT şubelerinde kadın memurların istihdam edilmesi de bu dönemde gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada Osmanlı PTT kurumunun Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki durumu kısaca ve ana hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır. Başta askeri arşivler olmak üzere dönemin kaynakları üzerinde yapılacak yeni incelemeler, konunun daha da aydınlatılmasına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ. İŞO) 62/1-3; 89/4; 89/5.

II. Zabıt Cerideleri ve Düsturlar

Meclis-i Meb'usân Zabıt Ceridesi (MMZC),

Devre:3, İçtima Senesi:1; İnikat:17, Ankara, 1991.

Devre:3, İçtima Senesi: 3, İnikat:48 (4 Mart 1333), Ankara, 1991.

Devre 3, İçtima Senesi: 4, İnikat: 60 (2 Mart 1334), Celse:1, Ankara, 1991.

Düstur, Tertib-i sâni, Cilt: 7.

III. Gazeteler ve Dergiler

Ahenk

İkdam

Kadınlar Dünyası

Memleket

Müsavat

Posta ve Telgraf Nezareti Mecmuası (PTM)

Sabah

Şuray-ı Ümmet

Takvim-i Vekâyi

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Tercümân-ı Hakikat

Yeni Gazete

IV. Makale, Kitap ve Tezler

Ahrens, Werner: “Türkiye’de Alman Askerî Heyeti Sahra Postaları”, çev. Behçet

Çırağan, **Yeni Koleksiyon**, Sayı:14, Temmuz, 1980, s. 7-11.

Alexander, Zvi: **The Ottoman Field Post Offices: Palestine 1914-1918** (Osmanlı Sahra Postaları: Filistin 1914-1918), çev. Kemal Giray, Jeff Ertughrul, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Alşan, Reşat: “Cumhuriyetin Kuruluşu ve İlk Onbeş Yılında PTT İşletmesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.IV, Mart 1990, Sayı:17, s.411-419.

Bayur, Yusuf Hikmet: **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: 3, Kısım 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1957.

_____ **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: II, Kısım: 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1983.

Çırağan, Behçet: “Türkiye’de Uçak Postaları: Lefke-Bilecik-Eskişehir”, **Yeni Koleksiyon**, Sayı:10-11, Mart-Nisan 1980, s.11-13.

Demir, Tanju: **Türkiye’de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)**, Ankara, PTT Yayınları, 2006.

Durukal, Hüsnü Sadık: “Birinci Dünya Harbinde Geciken Postalara Dair Bir Rapor”, **Güvercin**, Sayı: 9 (Temmuz 1957), s.1-5.

Kaplan, Leyla: **Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilâtlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 1992.

Karakışla, Yavuz Selim: “Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniye’si ve Osmanlı Kadın Telefon Memureleri 1-2”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 212-213 (Ağustos-Eylül 2001).

Keleşyılmaz, Vahdet: “Birinci Dünya Savaşında Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı”, **Askerî Tarih Bülteni**, Yıl: 25, Şubat 2000, Sayı:48, s.143-156.

Koçak, Ahmet: “Savaşın Gölgesinde Yazılan Hikâyeler: Ömer Seyfettin’in Hikâyelerinde Savaşın Yansımaları”, Çanakkale Araştırmaları **Türk Yıllığı**, Yıl:13, Bahar 2015, Sayı:18, s.637-656.

Kurnaz, Şefika: **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, İstanbul, MEB Yayınları, 1997.

Mehmed Ali: “Cihan Harbinde Postalar”, **Posta ve Telgraf Nezareti Mecmuası**, No: 196, (Ağustos 1333), s.3-11.

Phillips, William A.: “Should The Government Own The Telegraph?”, **The North American Review**, Vol. CXLIII., New York, 1886.

Pulhan, Ali Nusret: **Türk Pulları Kataloğu**, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1976.

Ruşen Zeki: “Bizde Hareket-i Nisvan”, **Nevsal-i Milli**, İstanbul, 1330, s. 230-241.

Tanrıkut, Asaf: **Türkiye’de Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi Teşkilâtı ve Mevzuatı**, Ankara, Efem Matbaacılık, 1984.

Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasi Partiler**, Cilt:1, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998.

